

שיבת הפתל - ירושלים
שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א
לפרשת וישב תשפ"ה¹
(נכתב ונערך על פי שיחות משניים שעברו)
"ישרפוני ואל אלבין פניו" – עיון במעשה תמר

חומר הענין של ביוש הזולת

התורה מספרת: "וַיְהִי כְּמִשְׁלַשׁ חֳדָשִׁים, וַיֵּגֵד לַיהוָה לְאָמֵר וַיִּזְנֶה תָמָר כַּלְתָּךְ וְגַם הִנֵּה הָרָה לְזִנוּנִים, וַיֹּאמֶר יְהוָה הוֹצִיאוּהָ וְתִשְׂרָף. הוּא מוֹצֵאת, וְהִיא שְׁלֵחָה אֶל חַמִּיהָ לְאָמֵר לְאִישׁ אֲשֶׁר אֵלָה לּוֹ אֲנֹכִי הָרָה... הֲפֹר נָא, לְמִי הַחֲתָמָת וְהַפְתִּילִים וְהַמַּטָּה הָאֵלֶּה" (בראשית לח, כד-כה).

מה פירוש "היא מוצאת"? - בפשטות הוא לשון הוצאה, והכוונה היא שהוציאוה מביתה כדי להובילה אל מקום השרפה, כמו שציוה יהודה: "הוציאוה ותשרף". וכך פירש רש"י (ב"מ נט, א ד"ה היא מוצאת).

אבל התוספות כתבו פירוש אחר. שהיות והאל"ף של "מוצאת" היא נחה, הרי זה כאילו נכתב "מוצת" בלי אל"ף, והוא לשון הצתה, כמו "וַיִּצֹת אֶשׁ בְּצִיּוֹן" (איכה ד, יא). והיינו, שלא רק שהוציאוה אל מקום השרפה, אלא כבר הציתו את האש לשרפה, ועוד רגע היתה נשרפת² (עי' תוס' ב"מ שם ד"ה דכתיב).

אף על פי כן, למרות שהיתה קרובה כל כך להשרף (כל אחד כפי שיטתו), היא לא מגלה כלום ממה שבאמת קרה, אלא "היא שְׁלֵחָה אֶל חַמִּיהָ לְאָמֵר, לְאִישׁ אֲשֶׁר אֵלָה לּוֹ אֲנֹכִי הָרָה. וַתֹּאמֶר: הֲפֹר נָא, לְמִי הַחֲתָמָת וְהַפְתִּילִים וְהַמַּטָּה הָאֵלֶּה".

למה לא גילתה לכולם מה באמת קרה, וממי היא מעוברת? - אומר רש"י: "לא רצתה להלבין פניו ולומר ממך אני מעוברת, אלא לאיש אשר אלה לו. אמרה: אם יודה מעצמו - יודה; ואם לאו - ישרפוני, ואל אלבין פניו. מכאן אמרו, נוח לו לאדם שיפילוהו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים".

האם באמת יש חיוב להפיל עצמו לכבשן האש כדי

לא לבייש את חברו

בענין דברי חז"ל "נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים" (סוטה י, ב ועוד מקומות), נחלקו הראשונים האם הדברים הללו מתפרשים כפשטם, שאדם חייב באמת ליהרג כדי לא להלבין פני חברו ברבים, או שאין הדברים כפשטם.

בתוספות וברבינו יונה מבואר שדברי חז"ל מתפרשים כפשטם. התוספות הקשו, למה לא מנו חז"ל את המלבין פני חברו יחד עם שאר ג' עבירות החמורות שאין עומדין בפני פיקוח נפש. ותירצו "משום דעבירת הלבנת פנים אינה מפורשת בתורה, ולא נקט אלא עבירות המפורשות" (תוס' סוטה שם ד"ה נוח). ומשמע מקושייתם, וגם מתירוכם, שהלבנת פנים היא עבירה שצריך למסור עליה את הנפש, כמו ג' עבירות החמורות, ומה שלא מנו אותה יחד איתן, הוא רק מפני שאינה מפורשת בתורה.

כך רואים גם ברבינו יונה. רבינו יונה מבאר, שחיוב "יהרג ואל יעבור" שבג' עבירות החמורות, הוא לא רק על גופה של

עבירה, אלא גם על "אֲבָקָה". ומהו אבק רציחה - הלבנת פנים. "כי פניו יחורו ונס מראה האודם, ודומה אל הרציחה. והשנית, כי צער ההלבנה מר ממות" ("שערי תשובה" שער ג' אות קלט). הרי שנקט כתוספות, שהלבנת פנים היא עבירה שצריך למסור עליה את הנפש^{3,4}.

לעומת זאת, המאירי כתב שאין הדברים כפשטם, ונאמרו רק "דרך צחות" (מאירי ברכות מג, ב) "ודרך הערה" (מאירי כתובות סז, ב, וכן נראה דעת הרמב"ם שלא הביא דין זה בספרו), וגדרם כדברי אגדה שאין למדין מהם הלכה. כך נראית גם דעת הרמב"ם, שלא הביא כלל דין זה בספרו⁵.

אמנם הגמרא מביאה מעשה במר עוקבא שנכנס ממש לתוך כבשן האש כדי שלא לבייש עני אחד, אבל שם הרי לא נשרף ממש, רק נכוו רגליו מעט (כתובות סז, ב). אבל לאבד עצמו לדעת ממש, להפיל עצמו לכבשן האש כדי לא להלבין פני חברו ברבים - מחלוקת הראשונים אם באמת אדם חייב בזה⁶.

ובכל זאת, אם יש ראשונים שסוברים שצריך אכן ליהרג כדי לא להלבין פני חברו ברבים, רואים כמה הענין הזה חמור. הגמרא אומרת שיש בזה כעין שפיכות דמים. "כל המלבין פני חברו ברבים, כאילו שופך דמים" (ב"מ נח, ב). וראיה לדבר, "דחזינא ליה דאזיל סומקא ואתי חורא" (שם). אפשר לראות על המתבייש, שתחילה הוא מסמיק, ואח"כ מחויר, וכאילו נשפך דמו⁷. צריך א"כ להזהר מאד בזה, לא לבייש ולא לפגוע בחבירו, לא ברבים, וגם לא בינו לבינו.

האם מותר לחלל שבת כדי להציל אדם מבושה קשה

מורי ורבי הגרש"ז איוערבאך זצ"ל שאל, לדעת הרבינו יונה, שאדם חייב באמת למסור עצמו למיתה כדי לא להלבין פני חברו, כי ההלבנה דומה לרציחה, וכאילו מת המתבייש, למה לא נאמר שיהיה מותר לחלל את השבת כדי להציל אדם מבושה, כשם שמחללין את השבת מפני פקוד' ממש.

ותירץ הגרש"ז, דרך כשיש סכנה לגוף מותר לחלל את השבת, דהסכנה באה לו מבחוץ. אבל בבושה, אפילו היא בושה גדולה שעלול המתבייש למות מרוב צערו, הרי זה נחשב כאילו המתבייש הורג את עצמו, ולכן אין מחללין עליה את השבת.

והוכיח דבר זה ממה שהתירו לצוד נחש⁸ ולהפיס מורסא בשבת להציל מצער הגוף (שבת קז, א), אע"ג שיש בזה מלאכה שאינה צריכה לגופה (רש"י שם, ב ד"ה הצד נחש), ומשום צער התירו, אך לא התירו לכבות דליקה בשבת, אע"ג שגם כיבוי זה הוא רק מלאכה שאינה צריכה לגופה, ואע"ג שצערו גדול עד מאד בראותו אש אוכלת ושורפת לעיניו את כל רכושו, ויהפך לעני המחזיר על הפתחים, וגם יש מקום לחוש שיבוא להלבנת פנים שלא כדין מבעלי חובות, ואולי גם יחלה מרוב צער וימות (כמעשה שהיה בגדול אחד שנשרפו כל כתביו שיגע בהם כל ימי

מיוחד¹⁰. במה א"כ נזהרים במיוחד היהודים הגרים בארץ ישראל? אמר לו: בהלבנת פנים (ב"מ נה, ב).

למה נזהרו בארץ ישראל במיוחד בדבר זה? הרי הלבנת פנים איננה מן המצוות התלויות בארץ. חשבתי, אולי בגלל שבני ארץ ישראל ראו תדיר מול עיניהם את התוצאות הנוראות של הלבנת פנים¹¹. חורבן בית שני, המלחמה הנוראה שהתלוותה אליו, רבבות היהודים שנהרגו ונפלו בשבי וגלו מארצם באותה תקופה ובתקופות שלאחריה, כל המקומות שנחרבו בארץ ישראל - הכל בא ונתגלגל כתוצאה מזה שהלבינו את פניו של בר קמצא, כפי שמסופר בגמרא (גיטין נה, ב - נו, א). בר קמצא ודאי לא היה צדיק גדול, אם הלך והלשין לרומאים כדי לנקום בכל עם ישראל על הבושה שביישו אותו כמה אנשים בודדים. כנראה יושב עד היום בגיהנם בגלל המעשה הזה. אבל חז"ל אמרו, "פא וראה כמה גדול פחה של בושה, שהרי סיעה הקב"ה את בר קמצא, והחריב את ביתו ושרף את היכלו" (שם נו, א). עד כדי כך הקב"ה הקפיד על הלבנת פניו של יהודי ללא הצדקה. לכן היו זהירים במיוחד בארץ ישראל בהלבנת פנים.

אך כמובן, מעיקר הדין, אין הבדל בדבר זה בין א"י לחו"ל. אסור להלבין פנים בשום מקום בעולם. ממילא, כשאדם נמנע מהלבנת פנים, כמו תמר, השכר על זה גדול מאד. תמר זכתה שתצא ממנה כל מלכות בית דוד עד מלך המשיח, וגם נביאים יצאו ממנה, כמו שהזכרנו לעיל, שישעיהו הנביא יצא מתמר. הרי שהשכר על המנעות מהלבנת פנים גדול מאד. אפילו על דיבור רגיל שאין בו עבירה, סתם דיבור של דברים בטלים, אומר הגר"א באגרת שלו, שעבור כל רגע ורגע שאדם חוסם את פיו שלא לדבר בו דברים בטלים, הוא זוכה לאור הגנוז שאין כל מלאך ובריה יכולים לשער¹²! (אכן שלמה פ"ז אות א). ממילא, אם על שתיקה כזו אדם זוכה לכל כך הרבה אור, מי יודע כמה זוכה על שתיקה של אי הלבנת פנים. ואם על שתיקה של אי הלבנת פנים זוכים לשכר כ"כ גדול, מסתמא אם עושה להפך, אם מדבר דברים שנותנים כבוד לחברו, בודאי יקבל שכר גדול. כי אם התורה משלמת למי שנוזהר שלא לפגוע בכבודו של יהודי, כל שכן שמשלמת שכר למי שנותן כבוד ליהודי. אז בודאי השכר גדול מאד על נתינת כבוד.

מה בין תמר לאשת פוטיפר?

אבל חוץ מתמר, יש עוד אשה אחת בפרשה שפועלת באופן מיוחד - הלא היא אשת פוטיפר. שתי הפרשיות גם נסמכו זו לזו, פרשת יהודה ותמר, ופרשת יוסף ואשת פוטיפר. רש"י כבר מביא: מפני מה נסמך מעשה אשת פוטיפר למעשה תמר? - לומר לך: מה זו לשם שמים נתכונה, אף זו לשם שמים נתכונה. שכשם שתמר התכונה במה שעשתה להקים שם לער ואונן, כך גם אשת פוטיפר "ראתה באצטרולוגין שלה שעתידיה להעמיד בנים מיוסף, ואינה יודעת אם ממנה אם מבתה" (רש"י בראשית לט, א), ולכן עשתה מה שעשתה עם יוסף. (ולבסוף באמת יצאו הבנים מאסנת בתה, אשת יוסף, ולא ממנה). הרי שנתכונה לשם שמים.

ובכל זאת, למרות ששתי נשים אלו לשם שמים נתכוונו, מכנה רש"י את תמר "צדקת" (סוטה י, ב ד"ה כיון שידעה), ואת אשת פוטיפר - "ארורה" (בראשית מ, א). למה? כי המעשה של אשת פוטיפר לא בדיוק דומה למעשה של תמר. ה"לשם שמים" של

חיי, ומעגמת נפשו מת לאחר זמן קצר), מ"מ אסור. וטעם החילוק, כי להציל מצער הגוף שלא בא לו בגרמתו, התירו; אבל בזה שנותן אל לבו ומצטער הרבה אין מתחשבין כלל, כי נחשב כאילו הוא עצמו ממית עצמו ולא האש. והוא הדין הלבנת פנים, אע"ג שצער גדול מאד, אסור לעבור אף על שבות דרבנן כדי למנוע הלבנת פנים מעצמו או מאחרים⁹ (מנחת שלמה ח"א סי' ד).

יהודה מודה - וזוכה לשכר גדול

כשמגיעים החותמת והפתילים והמטה ששלחה תמר אל יהודה, כיצד הוא מגיב? - מספרת התורה: "וַיֵּכַר יְהוּדָה וַיֹּאמֶר: צְדָקָה מִפְּנֵי" (בראשית לח, כה-כו). פירש רש"י: "צְדָקָה בדבריה, וּמִפְּנֵי היא מעוברת" (רש"י).

אמרו חז"ל: "כיון שהודה ואמר צדקה ממני, יצתה בת קול ואמרה: אתה הצלת תמר ושני בניה מן האור (שהם שלש נפשות), חייך שאני מציל בזכותך שלשה מבניך מן האור. מאן נינהו? - חנניה מישאל ועזריה" (סוטה י, ב). הרי שבשכר ההודאה של יהודה, זכו בניו לנס גדול, שחנניה מישאל ועזריה לא נשרפו בכבשן האש (דניאל פרק ג).

נשאלת השאלה: איזו גדלות יש כאן מצד יהודה? יהודה עשה דבר פשוט ומתבקש, הודה על האמת שתמר לא אשמה, כדי שלא ישרפו אותה יחד עם שני בניו (שהיו בבטנה), על לא עוול בכפם. למה מגיע על זה שכר כל כך גדול?

אלא שזהו דבר קשה מאד לאדם, לשאת את הבושה ולהודות במה שקרה באמת. אבל יהודה מוכן לסבול את הבושה, ולוותר על הכבוד המדומה. הוא מבין שהכבוד לא שווה עד כדי כך שישרוף את תמר ואת ילדיו באש. הוא עומד בנסיון הכבוד, ומוותר על הכבוד במקום שצריך לוותר עליו. לכן, בשכר הבושה הגדולה שקיבל על עצמו, זכה שהקב"ה יציל את חנניה מישאל ועזריה מכבשן האש בנס גדול.

ולא רק לזה הוא זכה. זכה גם שכל מלכות בית דוד יוצאת ממנו, בנין בית המקדש, מלך המשיח, כל ספרי התנ"ך שנתחברו ע"י דוד ושלמה - תהילים, משלי, קהלת, שיר השירים, ישעיהו, שגם הוא היה מבית דוד (ע"י מגילה י, ב) - כל זה זכה יהודה שיצא ממנו, מה שלא היה זוכה אילו היה הורג את תמר ובניה.

הוא זוכה גם לזכות את ראובן, שיודה גם הוא בעקבותיו על מה שחטא במעשה בלהה, ובזכות זה זוכה יהודה שיוותר לו הנידוי שקבל על עצמו לעולם הבא, אם לא יחזיר את יוסף אל אביו (בראשית מג, ט. וע"י רש"י שם), והוא נכנס בכל זאת לגן עדן. משה רבנו מתפלל עליו: מי גרם לראובן שיודה ברבים על מעשה בלהה? - יהודה, שהודה במעשה תמר! ואם כן ראוי להכניסו לגן עדן עם כל השבטים (מכות יא, ב), שהרי אין הדעת סובלת שהמזכה את האחרים יהיה בגיהנם, בשעה שתלמידיו יושבים בגן עדן (ע"י יומא פז, א). אם יהודה גרם לראובן להודות על חטאו ולהכנס לגן עדן, יש לאפשר גם לו להכנס לשם. והכל - בגלל שהתגבר על יצר הכבוד.

זהירות מיוחדת מהלבנת פנים בא"י

הגמרא מביאה, שאביי שאל את רב דימי (שבא מארץ ישראל לבבל): "במערבא במה זהירי"? באיזו מצוה זהירים במיוחד בארץ ישראל? אמנם כל יהודי חייב לקיים את כל המצוות, אבל ראוי לכל אדם שיקבל על עצמו מצוה שבה יהיה זהיר באופן

למותו. היו עלולים להרוג אותו על מה שהעלילה עליו! זהו ה"לשם שמים" של אשת פוטיפר. לכן, עם כל ה"לשם שמים" של הגברת הזו, מכנה אותה רש"י - ארורה! כי ה"לשם שמים" שלה מעורב עם הרבה מאד תאוה. לא כמו ה"לשם שמים" של תמר, שהוא "לשם שמים" אמיתי, ונעשה במסירות נפש.

אצל אשת פוטיפר, הסיבה האמיתית למה שהיא עושה, היא תאוה ליוסף, אלא שהיצר הרע נותן לה "הכשר" של "לשם שמים". אבל לא שבאמת עיקר כוונתה לשם שמים. עיקר כוונתה הוא לתאוה שלה. היצר הרע רק נותן לה הכשר בעקבות מה שהיא רואה באיצטגננות.

זו עבודה של מוסר אצל האדם, לבדוק את עצמו, האם מה שהוא רוצה זה באמת לשם שמים, או שמה שהוא רוצה זה דברים אחרים, והיצר הרע נותן לו רק כיסוי של "לשם שמים". ה"לשם שמים" של תמר מקים את מלכות בית דוד. ה"לשם שמים" של אשת פוטיפר משליך את יוסף הצדיק לבית הסהר. הקב"ה יעזור לנו שלא נכשל ב"לשם שמים" שאינו אמיתי, אלא בא מיצר הרע, ושתימך נזכה ללכת רק בדרך הנכונה בעזרת ה'.

השיחה נערכה לפי קוצר דעתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

תמר הוא "לשם שמים" אמיתי. היא רוצה לקיים מצות יבום, [כפי שמסביר הרמב"ן, שלפני מתן תורה יבום היה לא רק באח אלא גם בקרובים אחרים (רמב"ן שם לה, ז), ולכן, היות ויהודה לא משיא את תמר לְשָׁלָה (אחי בעלה), היא מנסה לקיים מצות יבום ע"י יהודה בעצמו.

לעומת זה, ה"לשם שמים" של אשת פוטיפר הוא לא כל כך אמיתי. אמנם היא ראתה באצטרולוגין שלה מה שראתה, אבל האמת היא שעיקר הדבר נבע אצלה מתאוות רעות, וה"לשם שמים" היה רק תוספת צדדית לְעֵינֵין.

מה הראיה לכך, שה"לשם שמים" של תמר הוא אמיתי, ושל אשת פוטיפר אינו אמיתי? - הראיה היא מהבדלי ההתנהגות ביניהן. תמר מוכנה לה שרף בשביל ה"לשם שמים" שלה. הוא מוצאת לשרפה, וכבר עומדת להיות מוצאת באש [כפי שהבאנו לעיל מהתוספות], "וְהָיָא שְׁלָחָה אֶל חַמְיָה לְאָמֵר: לְאִישׁ אֲשֶׁר אֶלָּה לוֹ אֲנֹכִי הָרָה." "לא רצתה להלבין פניו ולומר ממך אני מעוברת, אלא אמרה: אם יודה מעצמו - יודה. ואם לאו - ישרפוני, ואל אלבין את פניו" (רש"י שם). זהו "לשם שמים" אמיתי! מוכנה לה שרף על דבר שלא עשתה (שהרי דנו אותה כאילו זינתה), ובלבד שלא להלבין את פני יהודה ברבים על דבר ש עשה.

לעומת זאת, אצל אשת פוטיפר ה"לשם שמים" נראה לגמרי אחרת. אשת פוטיפר מוכנה - בשביל ה"לשם שמים" שלה - להלבין את פניו של יוסף על מה שכלל לא עשה, לטפול עליו האשמות שוא, לגרום להשלתו לבית הסהר, ואולי אף

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. [הרב פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' ק"ח. כתב עת זה יוצא לאור פעם בשנה ע"י "מכון מורשת אשכנז" (בני ברק), ובו מחקרים וסקירות בתורתם של חכמי אשכנז, אורחותיהם ומנהגיהם].

הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשת וישב: "וַיִּחְלַם יוֹסֵף חֲלוֹם" (בראשית לו, ה) ⇔ "וַיִּחְלְמוּ חֲלוֹם שְׁנֵיהֶם" (שם מ, ה). קשר נוסף: "וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִגְוָרֵי אַבְיֵי בְּאֶרֶץ פְּנֵעַן" (שם לו, א) ⇔ "כִּי גָבַהּ גִּבְתִּי מֵאֶרֶץ הָעֵבְרִים" (שם מ, טו). [הקשר הוא ניגודי: יעקב מתיישב בא"י - יוסף נגבב מא"י].

קשר נוסף: "אֵלֶּה תִּלְדוֹת יַעֲקֹב" (שם לו, ב) ⇔ "יּוֹם הַלְּדוֹת אֶת פְּרֵעָה" (שם מ, כ). קשר נוסף: "וְהָיָא נֶעַר אֶת בְּנֵי בְלָהָה וְאֶת בְּנֵי זִלְפָּה" (שם לו, ב) [שִׁמְשׁ לָהֶם וּמִשְׁרַת לָהֶם (אב"ע)] ⇔ "וַיִּפְקֹד שָׂר הַטְּבָחִים אֶת יוֹסֵף אֶתְּם וַיִּשְׁרֹת אֶתְּם" (שם מ, ד).

קשר נוסף: "וַיֵּבֵא יוֹסֵף אֶת דְּבָתָם רָעָה אֶל אֲבִיהֶם" (שם לו, ב) ⇔ "בְּעוֹד שְׁלֹשֶׁת יָמִים יֵשָׂא פְרֵעָה אֶת רֵאשִׁי מִצְלִיךְ" (שם מ, יט). [הקשר הוא - יוסף אומר דברים שאינם נעימים לאוזן שומעיהם].

קשר נוסף: "וַיִּשְׁנְאוּ אֹתוֹ וְלֹא יָכְלוּ דְבָרוֹ לְשַׁלֵּם" (שם לו, ד) ⇔ "וְלֹא זָכַר שָׂר הַמְּשָׁקִים אֶת יוֹסֵף וַיִּשְׁכַּחְהוּ" (שם מ, כג). [הקשר הוא - התעלמות מיוסף. לא מדברים אל יוסף - לא מדברים על יוסף].

קשר נוסף: "וַאֲבִיבֵי שְׂמֵר אֶת הַדְּבָר" (שם לו, יא) ⇔ "וְלֹא זָכַר שָׂר הַמְּשָׁקִים אֶת יוֹסֵף וַיִּשְׁכַּחְהוּ" (שם מ, כג).

2. וביאר בשו"ת "בנין ציון" [לבעל "ערוך לנר"] (סי' קע"ב), שכונת התוס' בפירושים היא לאפוקי מפירוש רש"י ש"מוצאת" הוא לשון הוצאה. דהיה קשה לתוס' על פירושו, אם שלחה הסימנים כבר בעת הוצאתה מביתה, איך למדו מכאן שנוח לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש וכו', אולי ניסתה בתחילה להציל עצמה בלא לביישו, ואם לא היה מודה היתה מפרסמת שממנו היא הרה. אבל לפירוש תוס' ניהא, דכיון שכבר הציתו האש לשרפה, לא היתה לה הזדמנות נוספת לפרסם, שאם לא היה מודה היתה נשרפת מיד, ושפיר מוכח שנוח לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש וכו'.

3. ומ"מ לא נשתו התוס' ורבינו יונה בגדר חיוב זה. שכן רבינו יונה כתב שהלבנת פנים היא אבק רציחה, ודומה לרציחה. אבל בתוס' מבואר שלא הסכימו להגדרה זו, שכן התוס' הקשו, למה לא מנו חז"ל את המלבין פני חברו יחד עם שאר ג' עבירות, ותיצרו "משום דעבירת הלבנת פנים אינה מפורשת בתורה, ולא נקט אלא עבירות המפורשות". ומשמע מתיירצם, שהלבנת פנים היא עבירה רביעית בפני עצמה, חוץ מג' עבירות החמורות שנתפרשו בתורה. דאל"כ, אלא שסברו כרבינו יונה, שהיא בגדר אבק רציחה, היה להם לתרץ שהיא בכלל רציחה המנויה כאחת מג' עבירות.

והנה לרבינו יונה ברור שהלבנת פנים כלולה בהלאו של "לא תרצח". אבל להתוס' צ"ע היכן הוזכרו בתורה על עבירה זו. ונראה שלתוס' איסור זה נלמד מהפסוק "הוֹכַח תוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ וְלֹא תִשָּׂא עֲלֵיו חָטָא" (ויקרא יט, יז), דפירש"י: ולא תשא עליו חטא - לא תלבין את פניו ברבים. וכן כתב הרמב"ם בספר המצוות: הזהירונו שלא לבייש קצתנו לקצתנו. וזה העון אשר יקראו אותו מלבין פני חברו ברבים. והאזהרה שבאה בזה הוא אמרו: הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא (סהמ"צ לרמב"ם ל"ת ש"ג). וכן הביא בספר החינוך (מצוה ר"מ). ונראה שאף תוס' ס"ל כן, שמקור איסור זה בתורה הוא מפסוק זה. ואף שהתוס' כתבו שעבירת הלבנת פנים אינה מפורשת בתורה, נראה שכונתם היא שאין

מפורש בפסוק שהכוונה היא להלבנת פנים, שהרי לא נאמר בפירוש "ולא תלבין את פני חברך ברבים" [משא"כ ג' עבירות החמורות מפורשות להדיא בתורה]. אך מ"מ היא איסור גמור מן התורה, ולמדו חז"ל מתמר שהוא ביהרג ואל יעבור.

4. יש לעיין, איך שייך דין "יהרג ואל יעבור" בהלבנת פנים, והרי התורה ציותה "וְחֵי פָּהֶם" (ויקרא יח, ה) ולא שימות בהם (סנה' עד, א), וילפי מזה שכל איסורים שבתורה נדחים מפני פיקוח נפש, וא"כ ראוי היה להתיר לאדם להלבין פני חברו כדי להציל עצמו ממות. ואע"פ שהמלבין פני חברו הוא כשופך דמים, ובאיסור רציחה לא אמרי' "וחי בהם ולא שימות בהם", אך זה הוא מפני שברציחה איכא איבוד נפש חברו, ואמרי' ליה "מאי חזית דדמא דידך סומק טפי, דילמא דמא דחברך סומק טפי" (סנה' שם), אבל בהלבנת פנים ליכא לסברת "מאי חזית", שהרי חברו ישאר חי גם אם יתבייש, א"כ למה לא יהיה מותר לאדם לבייש את חברו במקום פיקוח נפש.

ותי' הגר"ש רוזובסקי זצ"ל (זכרון שמואל סי' ס"ה אות כ"ט) ע"פ מה שכתב הכס"מ (פ"ה מהלכ' יסודי התורה סוף ה"ה), דסברת "מאי חזית" אינה עיקר הטעם שבגללו אמרי' באיסור רציחה "יהרג ואל יעבור", אלא קבלה היתה ביד חז"ל דעל שפיכות דמים יהרג ואל יעבור, ונתנו טעם להיכא דשייך משום סברת "מאי חזית", אבל אין ה"נ דאפילו היכא דלא שייך האי סברא הוי דינא הכי, דעל איסור רציחה יהרג ואל יעבור.

עוד תי' הגר"ש רוזובסקי ע"פ מה ששמע מרבו הגר"ש שקופ זצ"ל, דבאמת דין יהרג ואל יעבור ברציחה ידענין רק מכח סברת "מאי חזית". ואולם, לבתר דמקיש גילוי עריות לרציחה ללמוד מרציחה דאף בגילוי עריות יהרג ואל יעבור (סנה' שם), והרי בג"ע לא שייך סברת "מאי חזית", ובע"כ דבג"ע היינו טעמא דיהרג ואל יעבור, דעצם איסור עריות אינו נדחה מפני פקו"נ משום חומר העבירה. ומעתה תו הדרנין ומקשינן רציחה לג"ע למילף מיניה, דעצם איסור רציחה אינו נדחה מפני פקו"נ מחמת חומר איסור רציחה, אף כשליכא סברת "מאי חזית".

5. יש אומרים, שדקדקו כן מלשון הגמרא, שאמרה: "נוח לו לאדם שיפיל עצמו" וכו', ולא אמרה "חייב אדם להפיל עצמו" וכו'. ומשמע שאין מדובר כאן על חיוב הלכתי למעשה, אלא רק על הרגשת הלב, שכך צריך אדם להרגיש, שנוח היה לו להפיל עצמו לתוך כבשן האש ולא לבייש את חברו. אך אין הכוונה שכך צריך לעשות בפועל (עי' "עין איה" להרא"ה קוק זצ"ל ברכות מג, ב אות מ"ז). [ואולם רבינו יונה גרס, "לעולם יפיל אדם עצמו לכבשן האש ולא ילבין פני חברו ברבים" (עי' שערי תשובה שער ג' אות קל"ט). וזה מתאים לשיטתו, שזהו חיוב גמור ממש].

6. וברעת הסוכרים שחייב באמת להפיל עצמו לכבשן האש כדי שלא לבייש את חברו, כתב מרן הרא"ה זצ"ל ב"עין איה" (ברכות מג, ב אות מ"ז), שודאי גם הם מודים שלא עבור כל ביוש צריך להמית עצמו, וצריך להגדיר מהו שיעור ההלבנה המחייב לעשות כן, "כי ודאי אין ההלבנות שוות", ובודאי אינו חייב להמית עצמו כדי שלא לבייש את חברו ביוש מועט. וכתב שכנראה החיוב להפיל עצמו לכבשן האש הוא רק באופן "שההלבנה תגיע להוריד ערכו של הנעלב לַנְצַח בעיני רבים... שאז הוא גרוע מאבדות נפש בערך החיים ההרגשיים". אבל בביוש פחות מזה, אינו חייב למסור נפשו.

7. נראה פשוט, שאין כוונת הגמרא שעצם סילוק הדם מפניו של המתבייש הוא זה שנחשב לשפיכת דמיו, דא"כ גם המכה את חברו ועשה בו חבורה יחשב כשופך דם וכרוצח, וזאת לא שמענו. וגם מלשון הגמ' מוכח כן, שאמרו שם: תני תנא קמיה דרב נחמן בר יצחק, כל המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים. אמר ליה: שפיר קא אמרת, דחזינא ליה דאזיל סומקא ואתי חוורא. הרי שהתנא אמר את דבריו כדברים בפני עצמם, בלי הראיה של "אזיל סומקא ואתי חוורא". וודאי כוונתו היתה, שהבושה שסבל המתבייש היא זו שנחשבת לשפיכת דמיו, "כי צער הפְּלִיגָה - מרמות" ("שערי תשובה" שער ג' אות ק"א ואות קל"ט), ולכן המבייש את חברו חשיב כאילו הרגו. ומה שהביא רב נחמן בר יצחק ראייה לדבר מהא דאזיל סומקא ואתי חוורא, אינו אלא סימן ורמז בעלמא לכך שהביוש חשוב כשפיכת דם, דחזינן שפעמים הדבר נראה בחוש ממש. אך עיקר הענין הוא מחמת עצם הביוש, ולא מחמת סילוק הדם.

[ועי' גם תוס' שכתבו, שהמתבייש לילך בין בני אדם (מחמת איזה טעם) - אין לך צער גדול מזה (שבת נ, ב תוד"ה בשביל צער). ומשמע שגם צער מיתה אינו גדול מזה, וכדברי ה"שערי תשובה". וכן כתב בספר חסידים (סי' נ"ד): "איזו היא רציחה שאינה ניכרת לעינים, והעונש גדול מאד, והעבירה קלה, וחמורה היא למעלה? - הוא הבושה, המבייש פני חברו ברבים, או מצערו בפני מי שמתבייש ומצטער. שאילו היה הורגו - היה מקבל מיתה כדי שלא יהיה מתבייש".]

8. אפילו שאינו ארסי, ואין סכנה בנשיכתו, רק צער בעלמא.

9. עוד יש לתרץ לכאורה, דאף לרבינו יונה הסובר שחייב למסור עצמו למיתה בשביל לא לבייש את חברו, סוף סוף הביוש אינו כרציחה ממש, אלא רק אבק רציחה, אשר על כן חייב למסור עצמו למיתה על זה, כשאר אבירייהו דג' עבירות החמורות, שגם בהם הדין שיהרג ואל יעבור (עי' רמ"א יו"ד סי' קנ"ז א), אך אין כאן מיתה ממש למתבייש, ולכן אין היתר לחלל שבת למנוע את הביוש.

10. עי' שבת (ק"ח, ב), "אבוך במאי זהיר טפי". וכתב שם בחידושים המיוחסים לר"ן, "דכל תלמיד חכם ראוי לו לקבוע לעצמו מצוה אחת לקיימה כהלכתה". ועי' בספר חרדים (פרק ס"א) שהאריך בענין זה. ויש שפירשו את לשון הגמרא "אבוך במאי זהיר טפי", דהכוונה היא, באיזו מצוה האיר אור נשמתו ביותר ("זהיר" מלשון זוהר ואור), שבה היה שורש נשמתו, וממנה שאב חיות לקיום שאר המצוות. ועי' "העמק דבר" (דברים ו, א).

11. ב"זוהר חדש" מובא ויכוח ארוך שהתנהל בין בני בבל לבני א"י, מי מהם ראוי יותר לפתוח בהספד על חורבן הבית (זו"ח צא, א). בני בבל טענו של הם ראוי יותר להיות הפותחים בהספד, כי אצלם החורבן מורגש יותר, שהרי בנוסף לבני א"י הם גם גלו מן הארץ ונתפזרו בין האומות. ואולם בני א"י טענו, שמחמת כמה טעמים דוקא להם ראוי יותר להיות הפותחים בהספד. ואחד הטעמים שאמרו שם, מפני שדוקא אצלם החורבן מורגש יותר, כיון שהם רואים אותו תדיר מול עיניהם. [אנן אית לן למבכי ולמעבד הספידא... ומסתכלין עיינין לכותלי ביתא דאימנא והא אתחרב ולא אשכחנא... ננשק עפרא דרגלאה, ננשק אתר בית מותבה, ננשק כותלי היכלא ונבכי במריו. אנן נפתח בהספידא, דחמינן בכל יומא כל האי...]. ומבואר שם שאכן לבסוף בני א"י הם שפתחו בהספד. וכנראה שטענה זו היא שהכריעה.

12. ולאידך גיסא מובא בסה"ק בשם האר"י ז"ל, שדיבור מיותר מקצר את חיי האדם, ונרמז זה בפסוק "נִפְשֵׁי יִצְאָה בְּדַבָּרוֹ" (שה"ש ה, ו). וכן מביא החיד"א בשם רבי חיים ויטאל, שכל מה שמדבר האדם הדיבור הוא חלק מחיות נשמתו, ולכן נצטוו שלא לדבר דברים בטלים, שמפסיד בהם חלק מנשמתו ("מדבר קדמות" מערכת ד' סימן כ"א). וכן כתב המהרצ"ה מדינוב, "קבלנו מרבותינו על הפסוק נפשי יצאה בדברו, שיש שיעור לאדם כמה ידבר כל ימי חייו" ("דרך פיקודין מצוה ל"ד), וכן מבואר במדרש הגדול (פרשת שמות ז, ט): "בשעה שאדם עולה במחשבה ליבראות, גוזר עליו כמה שיחות הוא ישיח וכמה דברים הוא ידבר". ולכן המרבה לדבר שלא לצורך, מקצר את חייו ח"ו. ויש מבארים, שלכן הנשים ממהרות למות יותר מן האנשים, כמובא בתוס' (כתובות נב, א ד"ה רצה), ובפיהמ"ש לרמב"ם (נדה פ"ה מ"ו), משום שהנשים דברניות הן (ברכות מח, ב), ונטלו ט' קבין של דיבור (קידושין מט, ב).